

PSIXOLOGIYA FANINING FALSAFIY METODOLOGIYASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14544972>

Mamatg‘aniyeva Sadoqat Avaz qizi

Alfraganus Universiteti 3-kurs talabasi

Ilmiy maslahatchi: **Abdurahmonov Xolboy To‘xtayevich**

Annotatsiya: Ushbu maqola turli falsafiy an‘analar inson xatti-harakatlarini tushunish va o‘rganishga qanday ta‘sir qilishini o‘rganib, psixologik tadqiqotlarni asoslaydigan falsafiy metodologiyalarni o‘rganadi. U psixologik tadqiqotlarni shakllantirgan asosiy falsafiy harakatlarni ta‘kidlaydi va inson xatti-harakatlarini tushunish uchun ushbu metodologiyalarning oqibatlarini muhokama qiladi.

Kalit so‘zlar: Falsafiy metodologiya, Psixologiya, Empirizm, Ratsionalizm, Kognitiv psixologiya, Sifatli tadqiqot, Nazariy asoslar, Inson xulq-atvori, Epistemologiya, Psixologik nazariyalar, Rivojlanish psixologiyasi.

Psixologiya fan sifatida falsafiy izlanishlarga chuqur ildiz otgan. Psixologik tadqiqotlarda qo‘llaniladigan metodologiyalar ko‘pincha bilim, voqelik va inson tabiatiga oid falsafiy nuqtai nazarlardan ta‘sirlanadi. Ushbu maqola empirizm, ratsionalizm va konstruktivizmga e‘tibor qaratib, psixologik amaliyotni asoslaydigan falsafiy metodologiyalarni yoritishga qaratilgan. Falsafa va psixologiya o‘rtasidagi munosabatni Aflotun va Aristotel kabi qadimgi faylasuflar ong, xulq-atvor va bilimning tabiati haqidagi savollarga mulohaza yuritganlarida ko‘rish mumkin. 19-asr oxirida psixologiyaning alohida ilmiy fan sifatida paydo bo‘lishi Vilgelm Vundt kabi arboblarning psixologik hodisalarga ilmiy yondashish tarafdori bo‘lgan muhim o‘zgarishlarni ko‘rsatdi.¹ Falsafa va psixologiyaning kesishishi psixologiya alohida fan sifatida paydo bo‘lganidan beri tadqiqot uchun qulay zamin bo‘lib kelgan. Falsafiy metodologiyalar psixologik hodisalarni tushunish, o‘rganish va sharhlash uchun asoslarni taqdim etadi. Ushbu maqolada psixologiyaga tegishli asosiy falsafiy yondashuvlar, jumladan empirizm, ratsionalizm va konstruktivizm yoritilgan. Empirizm bilim birinchi navbatda hissiy tajribadan kelib chiqadi, deb ta‘kidlaydi. Ushbu metodologiya psixologik tadqiqotlarga, ayniqsa eksperimental psixologiyaning rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Empirik usullar kuzatish, o‘lchash va tajriba o‘tkazishga urg‘u berib, psixologiyaning fan sifatida asoslanishiga olib keladi. Empirizmdan farqli ravishda ratsionalizm bilimlarni egallashda aql va tug‘ma g‘oyalarning rolini ta‘kidlaydi. Bu nuqtai nazar kognitiv jarayonlarni

¹ Vundt, V. (1897). Fiziologik psixologiyaning tamoyillari. Leyptsig: Vilgelm Engelmann.

tushunish va psixologiya nazariyalarining rivojlanishiga ta'sir qiladi. Ratsionalistik yondashuvlar ko'pincha psixologik hodisalar asosida yotgan nazariy asoslarga e'tibor qaratadi. Konstruktivizm bilimlar ijtimoiy jarayonlar va o'zaro ta'sirlar orqali quriladi, deb ta'kidlaydi. Ushbu metodologiya, ayniqsa, rivojlanish psixologiyasi va ta'lim psixologiyasida dolzarb bo'lib, bu yerda asosiy e'tibor kontekst va madaniyatning inson xatti-harakati va idrokini shakllantirishdagi roliga qaratiladi.

Falsafiy metodologiyani tanlash psixologik tadqiqotlar uchun chuqur ma'noga ega. Empirik metodologiyalar miqdoriy ma'lumotlar va statistik tahlillarga ustunlik beradi, ratsionalistik yondashuvlar esa nazariy modellar va sifat tahliliga e'tibor qaratishi mumkin. Konstruktivistik metodologiyalar tadqiqotchilarni shaxslarning sub'ektiv tajribalarini va xatti-harakatlarga ta'sir qiluvchi kontekstual omillarni hisobga olishga undaydi. Psixologiya yaxlit va mustaqil fan sifatida odamlarda gumanistik mentalitetning shakllanishiga xizmat qilib, inson omiliga aloqadorligi uning shu yo'nalishdagi muammolarni ma'lum ma'noda o'rganadigan barcha fanlar bilan bevosita aloqasini taqazo etadi. Bular birinchi navbatda ijtimoiy-gumanitar fan sohalari bo'lib, psixologiyaning ular orasidagi mavqei o'ziga xos va yetakchidir.²

Falsafa va uning oxirgi paytlarda shakllanib, rivojlanib borayotgan ijtimoiy falsafa qismi bilan bo'lgan aloqa bu ikkala fanning inson va uning hayoti mohiyatini to'la anglash va uning rivojlanib borish tendensiyalarini belgilashdagi o'rni va ahamiyatidan kelib chiqadi. Tabiat, jamiyat va inson tafakkurining rivojlanishiga oid bo'lgan umumiy qonuniyatlar va tamoyillarni psixologiya falsafaning bazasidan oladi va shu bilan birga o'zi ham inson ongi va tafakkuri qonuniyatlari sohasidagi yutuqlari bilan falsafani boy ma'lumotlarga ega bo'lishiga yordam beradi. SHuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqillik mafkurasi va milliy ongning shakllanishiga taalluqli umumiy ilmiy qonuniyatlarni izlashda ham yurtimiz sharoitida bu ikkala fan - falsafa va psixologiyaning hamkorligi bevosita sezilmoqda. Bu bog'liqlik avvalo yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantirish muammosi ko'ndalang turgan tarixiy davrda milliy mafkura va milliy g'oyani shakllantirish kabi dolzarb vazifani bajarishga xizmat qilmoqda. **Sotsiologiya** fani ham yangicha ijtimoiy munosabatlar sharoitida o'z taraqqiyotining muhim bosqichiga o'tgan ekan, psixologiya ushbu fan erishgan yutuqlardan ham foydalanadi, ham ularning ko'lamini kengayishiga baholi qudrat xizmat qiladi.³ Ayniqsa, psixologiyadan mustaqil ravishda ajralib chiqqan, bugungi taraqqiyot davrimizda alohida ahamiyat kasb etgan ijtimoiy psixologiyaning sotsiologiya bilan aloqasi uzviy bo'lib, ular jamiyatda ijtimoiy taraqqiyot va rivojlanishni ta'minlash ishiga xizmat qiladilar. Pedagogika bilan psixologiyaning o'zaro hamkorligi va aloqasi an'anaviy va azaliy bo'lib, ularning yosh avlod

² Rayl, G. (1949). Aql tushunchasi. London: Xatchinson.

³ Piaget, J. (1970). Ta'lim fani va bola psixologiyasi. Nyu-York: Viking matbuoti.

tarbiyasini zamon talablari ruhida amalga oshirishdagi roli va nufuzi o‘ziga xosdir. Respublikamizda amalga oshirilayotgan «Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun» hamda «Kadrlar tayyorlashning Milliy Dasturi»ni amalga oshirish ham ikki fan hamkorligi va o‘zaro aloqasini har qachongidan ham dolzarb qilib qo‘ydi. Milliy dasturda e’tirof etilgan yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, uning chuqur bilimlar sohibi bo‘lib etishishi, barkamolligini kafolatlovchi shart - sharoitlar orasida yangi pedagogik texnologiyalarini ta’lim va tarbiya jarayonlariga tadbiq etishda pedagogikaning o‘z uslub va qoidalari etarli bo‘lmaydi. SHuning uchun ham psixologiya u bilan hamkorlikda yosh avlod ongining ta’lim olish davrlaridagi rivojlanish tendensiyalaridan tortib, toki yangicha o‘qitish texnologiyalarini bola tomonidan o‘zlashtirilishi va undagi aqliy hamda intellektual qobiliyatlarga nechoglik ta’sir ko‘rsatayotganligini o‘rganish va shu asosda ishni tashkil etish psixologiyadagi metodlarni didaktik metodlar bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etadi. Ayniksa, ma’naviy barkamollik tamoyillarini maktabda va yangi tipdagi ta’lim muassasalarida joriy etish ham shaxs psixologiyasini teran bilgan xolda o‘qitishning eng ilg‘or va zamonaviy shakllarini amaliyotga tadbiq etishni nazarda tutadi. Qolaversa, huquqiy, demokratik davlat qurish ishini sobitqadamlik bilan amalga oshirayotgan O‘zbekiston aholisining huquqiy madaniyatini va demoqratik o‘zgarishlarga psixologik jihatdan tayyorligini amalda ta’minlash, bu sohada muntazam tarzda ijtimoiy fikr va insonlar fikr va qarashlaridagi o‘zgarishlarni o‘z vaqtida o‘rganish, bashorat qilish va taraqqiyot mezonlarini ishlab chiqishda ikkala fanlar metodologiyasi va metodlarini birlashtirish tadbiqiy ahamiyat kasb etadi. SHuning uchun joylarda tashkil etilgan ijtimoiy-psixologik xizmat markazlari ayni shu vazifani bajarishga qaratilgandir. Respublikamiz miqyosida esa “Ijtimoiy fikr” markazining turli mavzular bo‘yicha olib boradigan ijtimoiy so‘rovlari aholining kayfiyati, qiziqishi, xoxishi, ehtiyoji, niyatini ifodalash bilan birga, hukumat va davlat tomonidan qanday istiqbolli rejalar tuzish lozimligiga olib keladi.⁴ Ijtimoiy-psixologik so‘rovlarning oliygohlarda o‘tkazilishi ustoz-shogird, talaba-o‘qituvchi munosabatlarini, ish joylarida o‘tkazish xodim-rahbar, xodim-xodim munosabatlarini bilib olish imkonini yaratadi. Bu orqali nafaqat sotsiologik so‘rov, balki inson shaxsiga aloqador psixologik xususiyatlarni aniqlash mumkin bo‘ladi. Psixologiyaning falsafiy metodologiyasi dinamik va rivojlanayotgan sohadir. Psixologik tadqiqotlarning falsafiy asoslarini tushunish inson xulq-atvorini tushunishimizni kuchaytiradi va psixologlarning amaliyotini xabardor qiladi. Psixologiyaning asosini tashkil etuvchi falsafiy metodologiyalarni tushunish fanni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Turli xil falsafiy qarashlarni birlashtirgan holda, psixologlar inson xatti-harakatlarini o‘rganish uchun yanada keng

⁴ Vygotskiy, L. S. (1978). Jamiyatdagi aql: oliy psixologik jarayonlarning rivojlanishi. Kembrij, MA: Garvard universiteti nashriyoti.

qamrovli yondashuvlarni ishlab chiqishlari mumkin, natijada psixologik amaliyot samaradorligini oshiradi. Psixologiya rivojlanishda davom etar ekan, murakkab psixologik hodisalarni hal qilish uchun turli falsafiy qarashlarning integratsiyasi muhim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vundt, V. (1897). Fiziologik psixologiyaning tamoyillari. Leyptsig: Vilgelm Engelmann.
2. Rayl, G. (1949). Aql tushunchasi. London: Xatchinson.
3. Piaget, J. (1970). Ta'lim fani va bola psixologiyasi. Nyu-York: Viking matbuoti.
4. Vygotskiy, L. S. (1978). Jamiyatdagi aql: oliy psixologik jarayonlarning rivojlanishi. Kembrij, MA: Garvard universiteti nashriyoti.
5. Po'Latov, S. N. M. (2020). Hindistonda pedagogic ta'limining rivojlanish bosqichlari. Scienceand Education, 1(Special Issue 1), 21-26.
6. Polatov, S. N. (2020). XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARIDA HINDISTONDAGI IJTIMOIIY-SIYOSIY VAZIYAT. Academic Research In Educational Sciences, (4), 468-474.
7. Po'Latov, S. N. M. (2021). MAHATMA GANDI FALSAFIY QARASHLARIDA “MUTLOQ G ‘OYA” TUSHUNCHASI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(5), 1134-1143.
8. Po'Latov, S. N. M. (2020). Rabindranat tagorning Hindiston ilm-ma'rifatga qo'shgan hissasi. Scienceand Education, 1(Special Issue 1), 136-143.
9. Пулатов, Ш. Н. (2022). МАХАТМА ГАНДИ ФАЛСАФИЙ КОНЦЕПЦИЯСИДА “САТЯГРАХА” ТУШУНЧАСИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 23), 890-896.
10. Pulatov, S. N. M. (2022). AHIMSA TUSHUNCHASINING FALSAFIY MOHIYATI. Academic research in educational sciences, 3(TSTU Conference 1), 162-166.
11. Po'Latov, S. N. M. (2022). MAHATMA GANDINING INSON TABIATI HAQIDAGI QARASHLARI. Academic research in educational sciences, 3(3), 10-19.
12. Pulatov Sh.N. The Concept of “Truth” in the Philosophical Views of Mahatma Gandhi// Akshara Multidisciplinary Research Journal Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal, India // E-ISSN: 2582-5429 Vol.02 Issue V, 2021. –P. 12-18.
13. Пулатов, Ш. (2019). Философская концепция Махатмы Ганди. Востоковедения, 3(3), 214–224. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/oriental-studies/article/view/15683>

14. Po'latovSh.N. Jaynizm diniy-falsafiy ta'limoti. 16-son Sharqshunsolar anjumani. Toshkent davlat sharqshunsolik universiteti, 2020 307-312.
15. Po'latovSh.N. Mahatma Gandi diniy qarashlarining tahlili. НамДУ илмий ахборотномаси. 2021 у. 8-son. 205-212 b.
16. Пулатов, Ш. Н. (2023). ХИНД ФАЛСАФАСИДАГИ ИНСОН МАСАЛАСИНИНГ МАҲАТМА ГАНДИ ҚАРАШЛАРИГА ТАСИРИ. International scientific journal of Biruni, 2(3), 96-103.